महाभारत: रम्भाशुक संवाद;
खंडित तथा कीटभक्षित॥
असं० पत्रक॥ ला० भ० १० पं० प्रा० पृ०

ह० ला०

शुक

॥ ६० ॥ स्वस्तिश्रीगणेशायनमः ॥ ॥ जनमेजय उवाच ॥ ॥ द्वैपायन

सुतोधीमान्वेदवेदांगतत्ववित् ॥ व[illegible]नि[illegible]यं सो सोवनेस

महामुनिः ॥ १ ॥ सर्वान्कामान्परित्यज्य मानं पितरं तथा ॥ वनं

गतो महायोगी कथं तद्वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ शृणु

सावहितो राजन्कथां पापप्रनाशिनीं ॥ संवादं चाविवादं च वैराग्यं

चापि भारत ॥ ३ ॥ यत्राश्रमं पदं चैव व्यासो वसति नित्यसः ॥ गंगातीर

शुभे रम्ये सिद्धगंधर्वसेविते ॥ ४ ॥ त्रैलोक्यविख्याते देशे नानागंधर्वसे

विते ॥ नानाद्रुमलताकीर्णे चक्रवाकोपशोभिते ॥ ५ ॥ हं[illegible] वेश्याविविधा

नचनमब्रवीत् ॥ ५
प्रत्यपद्याप्यत ॥ उपसंगम्य चूतातोऽइदं वचनमब्रवीत् ॥ ५
प्रत्यनाप्तत ॥ उपसंगृह्य च तत्त्वज्ञः ॥ मातरः ।पितरः
संसारे विविधा हृष्ट्वा वेदव्यास सदस्यतः ॥ मातरः पितरः
च ॥ संसारे विविधाहद्या वेदव्यास सत्तस्वडः ॥ मातरः पितरा ॥
रोमित्र वांधवाः ॥ ५६ ॥ आगतास्वागताश्चैव नानातिर्यगयोनिषु
स्पमारोमहन्तात पंत्रेवद्धा घटीयथा ॥ ५७ ॥ आहाराश्च विविधान्न
कृत्वा विविधायिनरस्तथा ॥ जातोहं च मृतोहं च जन्म जन्मनि चास
तू ॥ ५८ मयाजप्याप रित्यज्य पुत्रका कर्म संदुःकरं ॥ एकाकी तेन गा
छोमि गतस्तेफल भोजनं ॥ ५९ ॥ गर्भे चिंतानमेतात सत्यं धर्म्मा
कीक्रिया ॥ दयावानूगर्भेनिः क्रांतो बुद्धिवानास्मिहे पितः ॥ ६० ॥
सत्ववान् ॥ कथं वेत्वंसुको नाम कथयस्व महामुने ॥ मम कौतो

शु ३६

किंचित्प्रकारूपंमुनिसत्तम ॥६१॥ श्रीशुकउवाच ॥ अनेकजन्मपूर
तः संसारेघोरेभ्रमितो ॥ विहंगमस्तु कोन्हत्वा अंतवैद्यंमहामुने
॥ क्षुधातृषामापिदग्धसंप्राप्तो विल्वहृत्तजं ॥ विल्वपत्रमयाप्राप्तं
नापरिछेदितं ॥६३॥ विल्वपत्र शिवोलिंगे । छित्वादेवस्यमूर्द्धनि
कर्म्मेरागतेनविप्रेरण पूर्वजाति स्मरो भव ॥६४॥ नेनाहंशंकरे भक्तेया
ध्यानयोगरतः सदा ॥ आरोपनिर्जलेघोरेस्थलेवायदिवाजले
॥६५॥ यत्रात्विपतिंद्रक्षा तन्वतीर्थंनुसंशयः । रागद्वेषौपरित्यक्ता
पतावचनंमम ॥६६॥ संसारेविविधंदृष्टमायामोहोवोविधा १

गर

धेनुपवसत्तमा: ॥ पारासरसुतो व्यासो मुहा भारतचंद्रमा: ॥ १३ ॥ भूतेन भव्य
नविष्यज्ञो वेदव्यास महामुनि: ॥ ऋषि: सत्यवतीपुत्रस्तपे [illegible] पेस्सु दु:
कुरं ॥ १४ ॥ येवोदकस्य वर्षाणि वयुत्त जो जितेंद्रिय: ॥ एकपादो [illegible]
[illegible] संतत्पर्वी महातपा: ॥ १५ ॥ तस्योऊति तं विदित्वा च पद्मनाभ:
सुराधि[illegible]: ॥ उवाच विष्णु संतुष्टो वरं वरय सुव्रत ॥ १६ ॥ व्यास उवाच ॥
यदि तुष्टो सि मे देव वरदो दुर्लभं तस्माच मम पुत्रो भवे देव त्रिकालज्ञा
नवेद [illegible] ॥ १७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मत्प्रसादेन भद्रं ते पुत्रश्चाद्भुत
[illegible] भविष्यति महा[illegible] ताननराद्भि[illegible]धन: ॥ १८ ॥ वैशंपाय 2
नउवाच ॥ एवं दत्त्वा वरं विष्णु स्तत्रैवांतरधीयत ॥ अंतर्हिते तु गोविंदे

म०स्१४

मु कारैपचैश्च भ्रमराकुलैः ॥ सेव्यमानिसदासत्यै ब्राह्मरौश्चतपोधनैः ॥ ६ ॥
सेवितेसुभ्वरैर्वैदैर्हूयतेचाग्नयोद्विजाः ॥ तत्राश्रमपदेरम्येतिष्ठतेसमहा
मुनिः ॥ ७ ॥ शत्रुमित्रैसमंवनेचतपसात्रमहात्मनः ॥ वसंतिसिंहमातंगा
ण्याःनित्यंनदुर्जनाः ॥ ८ ॥ विडालामूषकाश्चत्रशिखिसर्प्पावसंतिते
व्याघ्रमृगाश्चवनत्रैववसंतिमहदाश्रमे ॥ ९ ॥ विरोधोनास्तिसत्वानांमु
नीनांचमहात्मनां ॥ कुरंगाश्चित्रकास्तत्रवानराभल्लुकास्तथा ॥ १० ॥
चानस्तत्रशृगालश्चअन्योपिवनचारिणः ॥ कांचनालोहवत्तत्र
न्निविविधाश्च ॥ ११ ॥ नकुलास्तत्रस्करास्तत्रसुहृदसंबंधिनस्तथा
रस्परंचसंतोषोविरोधोनास्तिभारत ॥ १२ ॥ भार्ययासहितस्तत्रराजा

रि० ६

मातरं पितरं चैव बांधवानि सहस्रशः ॥६७॥ भेषज्यं नीचकर्म्माणि
यौवनानि धनानि च ॥ आगता स्त्वागतोऽस्म्येव नानानि र्यचयोनि
षु ॥६८॥ त्राम्यमारोप्यहं नातकर्म्म भूमिषु दुस्तर ॥ धर्म्मसोपानमा
गौरा योनि विंद सहस्रशः ॥६९॥ पूर्वभोगान्मया भुक्त्वा नानाविध
धरैः सह ॥ नराः भवाति दुःखं च ज्वलंतयोनि रूपिता ॥७०॥ नत्र भोगा
मया भुक्तं मनसा यदि चिंतितं ॥ ततो भूयस्त्वप्यहं नाम पुराप त्रीतोप
तंतिते ॥७१॥ क्रिमि कीट पतंगेषु तिर्यग्योनिषु जायते ॥ अंडजा क्लेद
नाश्चैव स्वेदजाश्च जरायुजाः ॥७२॥ ३ जुजा यानि रस्पासीशिषश्चेतरा

सुमा
७ पुत्रा कोप्योहंदशवर्षाणि विष्ठांभुंजा निनित्यशः ॥ ७३ ॥ ततः कीरा
त्परिभ्रष्टः कुर्कुटो भवेत्पुनः ॥ सिंहोहंदश वर्षाणि वनवासः स्थि
तः सदा ॥ ७४ ॥ नरंवध्वाग्निगावक्ष्युदर स्पैव कारणं ॥ ततोव्याघ्रात्प
रिभ्रष्टो वर्षपंचाशशूकरः ॥ ७५ ॥ दीनोक्षितातृप्यहंदाघोरूषाचा
पिविशेषतः ॥ शूकरेषुपरिभ्रष्टो मार्जारेषुचतुर्दश ॥ ७६ ॥ भुंजा
मिमूषकाः सर्प्पामग्नीक्षातानाचकामयेत् ॥ मार्जारात्परिभ्रष्टो
विंशवर्षाणि वानरः ॥ ७७ ॥ कटुमुष्ट कषायेष्ट फलं भुंजामि नित्य
शः ॥ वानरात्परिभ्रष्टोजंबुकाश्चत्रयोदश ॥ ७८ ॥ भुंजामि सर्वमासा ७

निततोहंसगतोह्यहं ॥ हंसत्वात्परिभ्रष्टोदशवर्षाणिवायसः ॥ ८० ॥
॥ अमेध्यं भक्षयेमांसमुच्छिष्टंनित्यमेवच ॥ वायसात्परिभ्रष्टो क्रौंच
श्चैवचतुर्दश ॥ ८१ ॥ स्थानकश्चचवर्षाणिमुनामुचिष्टमेवच ॥ स्था
नकत्वात्परिभ्रष्टोत्रिंशवर्षाणिगर्धपः ॥ ८२ ॥ वहामिभारंदीनो
रजकस्यगृहेसदा ॥ भारक्षीणोमृतस्तत्रकारणंममजीवितं ॥
॥ ८३ ॥ संक्षेपेणप्रवक्ष्यामिपञ्जीवंसेवितामया ॥ मार्जारसर्पश्च
काश्चकुर्कटश्चैववर्हिणाः ॥ ८४ ॥ मंडकोमेषकश्चैवनकुलोरिंडि वर
भवरकाः ॥ शुकोवारकश्चात्यश्चत्रैरक्षंकोकिलस्मृतः ॥ ८५ ॥

पुंस्त्री पत्नी

८ चिद्दिकांचैकनेकानिसार [illegible] कुः॥ खंतरीटो भरद्वाजो नकुलः स
र्प एव च॥ ८६॥ श्येनसापतितान [illegible] मुखो [illegible] नी॥ हंसकः क्रौंचकोऽथो
धाऽऽलकः कूर्म एवच॥ ८७॥ हरिणा [illegible] कश्चैव भेरुंडाकंकशास्तथा
॥ वाजिमातंगसिंहाश्च माहिषश्चातथैवच॥ ८८॥ मकरश्शूकरश्चैव बभ्रुवाकिं
करस्तमधिवा॥ जलौकाद्याश्च संसु [illegible] शरजीनो महामुने॥ [illegible] वराः
हगोधाद्वीपमर्कर एवच॥ एवं तातसहस्रेण [illegible] मारो अनेकधा॥ ८९॥
॥ जातिस्मराम्यहं तेषामेकमेकं पृथक् पृथक्॥ ब्रह्मनश्चाप [illegible] हं मातो मा
रं वहामि दुःखदं॥ ९१॥ ब्रह्मनत्वा परित्यक्तं हे प्रभुकोजातो [illegible] मुने॥ मत्स्या॥

बिल्वपत्राणि पातयामि शिवोपरि ॥ ९२ ॥ मानुषत्वं पुनः प्राप्तं ··· भाव
मया ॥ चांडालस्य प्रहं नानो भक्त्या पूजामि शंकर ॥ ९३ ॥ चांडाले ··· ता
जातो वेश्यागृहेषु च ॥ देवब्राह्मणयो भक्त्या शिवं नित्यं समर्चयेत् ॥ ९४ ॥ त
तो वेश्यात्परिभ्रष्टो जातोहं रजके गृहे ॥ त्रिकालमीश्वरीं पूजां भक्त्या भा
वसदाप्यहं ॥ ९५ ॥ रजकत्वात्परिभ्रष्टो षट्कोहं च भवे पुनः ॥ देवब्राह्मणा
यो भक्त्या शिवशक्तिं सदाभ्यर्चि ॥ ९६ ॥ षट्कत्वात्परिभ्रष्टः गोपालः पृथि
वीतले ॥ देवपूजाम्यहं नित्यं सदा ··· ब्राह्मणां ··· कः ॥ ९७ ॥ गोपालात्परिभ्र
ष्टः वैश्यश्च जात्रियो भवेत् ॥ क्षत्रियात्परि··· भ्रष्टो ब्राह्मणश्च महामुने

१९ ॥९८॥ नेनैकधारत्नी तोस्मिन्संसारासर्वदुःखतोः॥ नरकं सुचघोरेषुप-
मानश्च नैकधा॥ १०॥ छिन्नोविविविधैःखड्गै... हते महानले॥ खड्गैः
महाछिन्नोत्रैर्नस्थूलैश्चनेकधा॥ १॥ बंद्धाहं विविधैःपाशैःपिंडकलि १९
ङ्गौनचरोः॥ कुंभीपाकेरहंतप्तो मुजरेरक्षचू र्मितिः॥ २॥ मोहसंसारजीते
स्मिन्पंचभूतैरवोधितः॥ कथंवाक्यं करिष्यामि बद्धोऽइंद्रियनिग्रहं॥ ३॥
तस्मात्ह्वचनंश्रुत्वास्तुकस्यचमहात्मनः॥ अस्माप्रहर्षोमुक्तस्माश्री
सनात्पातिनोस्मुवि॥ ४॥ पाराशरसुतोव्यासो॥ वेदशास्त्रविशारदः॥ वैस्मवी
तनुमाश्रुत्यपुत्रशोकेनमोहिता॥ ५॥ व्यासउवाच॥ कथंपुत्रपरित्यज्य १९

मा... पितरं तथा॥ बांधवा निच मित्राणि सुहृद संबंधिनस्तथा॥६॥ प्रेमना
नगम्यते वत्स कथं त्यजनि मा स्तुच॥ सप्रे...नास्ति मे कार्यं भा र्यया जीवितै
न किं॥७॥ श्रीशुकउवाच॥ मातृपितृ ... पुत्रदाररता नानि च॥ संस
रेषु ... नि कस्य ते मित्र बांधव॥८॥ अहं तात ... यया जातो म
यानाम सहस्रशः सुतेन हि सुताया ... भाया विमोहित॥ ... आग
त्रि... गीच ... गुरु ... च॥ ... किं कार्यं जीवि
ते मया॥१०॥ हारीतो ... बाः॥ तेपि मत्सु व...
प्राप्ता किं कार्यं जीविते मया॥११॥ ... जन्मानि सहस्रजन्मा

॥ब ... १६

...स्यामा॥ १२

स्त्र॰ १०

रेवच॥ एतेषांतेनवहवो [illegible] ता: ॥ राजावैबल॰ [illegible]
पुत्र: गुरूस्वो: ॥ राजा [illegible] ॥ १३॥ [illegible]
त्वंन पर्यंचवाल रवित्वा अनेकधा॥ [illegible] ॥ अनित्यं खलु
जीवितं ॥ १४॥ हिरण्यकशिपु दैत्यो बलि [illegible] महाबली ॥ [illegible] मनिजुमया
दैत्योदानवावालिरेवच ॥ १५॥ नी [illegible] ववान् चैव [illegible] नो महाब
ली॥ सुग्रीवोपिमहायोधा येचान्येव॥ [illegible] नेश्वरा: ॥ १६॥ मुख्य [illegible] कुनक
र्णश्चरावणस्तत इंद्रजित्॥ तेपिमत्यु [illegible] संप्राप्ता किंकार्यं जीवितेमया॥ १७
॥ अनपाल्लौमृत स्तात येनव्याधिवसीकृत॥ चराचरोमृता सर्वे येजीवासं

अ॰ १३ तिष्ठते पुरुषः कश्चित् तु देवो वापि निशाचर ॥ २६ ॥ यदि देवोसि गंधर्वः पिशाचो
रगराक्षसः ॥ अभिवंद्य प्रणतो व्यासः कृतांजलिपुटः पुनः ॥ २७ ॥ एवं संचिंत्य मा
नस्तु ॥ एवं संचिंत्य मानस्तु राजो ध्यानपरो भवेत् ॥ अपश्यत् तं गर्भस्थं
पुरुषं दीप्ततेजसं ॥ २८ ॥ उदितो दित्य संकाशं बुद्धिरीक्ष समाधिना ॥ दृष्ट्वा
तुतं महायोगी व्यासो माया विमोहितः ॥ २९ ॥ उवाच धीमान् वचनं व्या
सः सत्यवती सुतः ॥ किं वदेसि हि महासत्य उदरे तिष्ठते चिरं ॥ ३० ॥ कारणे
नैव केनात्र स्त्रीमलं न ज्ञ साधुना ॥ अपकीर्त्तिर्न्नरकाद्येत [illegible] विष्ण
पसेवनात् ॥ ३१ ॥ संपूर्णे दशमे मासे गर्भ निःक्रमते महा ॥ श्री

[illegible] ना ॥

[illegible] ता ॥ विते १६

अ॰ २

व्याससत्यवतीसुतः ॥ १८ ॥ रितुकालेततः पत्नीगर्भंचैवसं ...
॥ उदरेवर्द्धतेतस्यबालश्चंद्रोभवेद्यथा ॥ २० ॥ उदरेतुस्थितोयोगी पूर्वजन्म
तिस्मरोभवेत् ॥ वेदशास्त्रार्थतत्वज्ञः सोदरस्थोपिबुधिमान् ॥ २१ ॥ चिं
तयामासगर्भस्थः सयोगीयो...नांवरः ॥ अहोरा...संसारे...तिस्तो
भिदेवंजनार्द्दन ॥ २२ ॥ प्रसादात्तव...वेद्य विष्णु माययाविमोहिताः ॥ एव
संचिंतयस्तत्र गर्भवासान्मुनिः ...मेव ॥ २३ ॥ एवस्वद्ध्...तरेकालेत
तोव्यासोव्याचियन् ॥ सुतं...मासे...वेदर्षि चतुर्द्दश ॥ २४ ॥ औ
षधंमंत्रवादचनमन्यातिक...वन ॥ ...व...तं दुष्टदुंदवचनमु
ब्रवीत् ॥ २५ ॥ व्यासउवाच ॥ किमेतन्महदाश्चर्यंकोपिकार्येतुसंभवे ।

श्री १६ हन देवदानवां व्यासो हदितेदारुणां महत्॥१३॥ मांत त्वा कुरुते
मोमहाबलाः॥ तैरे॥ तवदागच्छत्रो वत्सदुःखेन हा तु कष्टं मो जननाद
च संरंभा स्तु कतः पते व ते एकाकी रमते कथं॥ हा पुत्र हृदयानंद
॥१४॥ ज्ञानराशितपोराशि रत्नमो नीचविचक्षणः॥
तेजःपुंजनि ज्ञेपिंड समोत्संगं समासह॥१५॥ शमनो यस्तु गाध्यशाम
नास्थितं ५ कुसर्वलक्षणसंपूर्णः सर्वे शस्त्रसनाजितः॥१६॥ हीनं
चद्दस्थानि निहपाशेश्च वेष्टितं। मांच एको कैन्मुत्र विपलंतनप
मध्ये चास्थितं धं च न पुत्र त्रैलोक्य ज्ञानदीपक अ कौश्चरस्यमां
र्भ.नयोगीद्रमेः महद्भ्यां १२

१६

श्री २

व्यासस्तु
॥ उदरेवर्द्ध [illegible] तः प[illegible]मेह[illegible]तोतए
तिस्मरो [illegible]रुमेर्त्ततविसर्जयमहामुने ॥ व[illegible] ० ॥ [illegible] गवः ॥ एवमुक्त्वा
तयाम[illegible] ॥ ५ ॥ तत्रमेमनसः प्रीति वर्त्ततेमुनि[illegible] ध्यानकेचोत्तम
मिदेवं जगोवनगक्कर ॥ ६ ॥ महापुराणमयेदिवो [illegible] प्रदेशेचैप
संचितय कीर्त्तोपरि निर्झरराणाकुले ॥ ७ ॥ स्थ[illegible]दके ॥ [illegible]र्द्धत्रे ॥ ८ ॥ कुशा
तो व्यासो गंधिपुष्पमालाघैर्देवानाम ॥ [illegible] गतोसौ
बधंमंत्रव चार्म्मततोपरि ॥ पद्मासनास्थितोश्रीमान् [illegible] नावंतारिसो
ब्रवीत् ॥ २५ ॥ तत्वेवयंकृत्वायोगाभ्यासंसमाहित ॥ [illegible] चिंतयस्व
पीडितः ॥ १० ॥ शोकाग्निदह्यमानस्तु

स्क १६ कृत्वा देवदानवगांधर्व्वा येन सा परतः स्थिताः ॥ ॥ ऋषयो ब्राह्मणा ये च महात्मा
नो महाबलाः ॥ ते सर्वे कामवाणेन सक्त मोहमायां न तु स्मरन्तु ॥ २५ ॥ एवं विधा
च संरंभा शुकस्य चाग्रतः स्थिता ॥ निरीक्षेत च सा तत्र शुकं तं तपसावृतं ॥
तेजःपुंजानिजं दिव्यं कमंडलु विभूषितं ॥ तपोगुणैरासक्तः संपूर्णं दिव्यपद्मास
नास्थितं ॥ कृष्णाजिनोपवीतां दृमे रवलाभिश्च संयुतं ॥ योगनिद्रानिवर्धं
च दृष्ट्वा निमिषद्योभितं ॥ परेणत्वेलयं कृत्वा प्रसन्नवदनं शुभं ॥ कुशास्तरणा
मध्ये च स्थितं परमधारणा ॥ २६ ॥ अथ सौभाग्यदिव्यं तत्वं शुभा योगींद्रमेवाहि ॥
रंभा च योगींद्रमेवाहि । रंभा च योगिनं दृष्ट्वा कामहृद्भावविलोकि लोकितं ॥ विलो १६
स्कर

दिव्याराणां महार्दिव्यैर्गीतगंधर्वसुस्वरैः ॥ नृपनाद विनोदैश्च नानागायंति

योषितः ॥ १४ ॥ वसंतस्तु समायातो विघ्नेशश्च गणैः सह ॥ अन्यानि विघ्नरू

पाणि मायावागतानि च ॥ १५ ॥ ततो वादित्रनिर्घोषैर्गीतस्वर विनोदि

भिः ॥ व्याप्तं च तत्वनं सर्वं पवित्रं पापनाशनं ॥ १६ ॥ अनंतः सुको महायोगी

ति सर्वैः समाहृतः ॥ तस्य चाज्ञे स्थिता रंभा दिव्यरूपा समन्विता ॥ १७ ॥

महाकामेश्वरा देवी महतुं तपसा स्थिता ॥ उत्तुंगस्तनपीनाढ्या

कामाकुर्यौवना ॥ १८ ॥ कामदृष्टिः समायुक्ता कामबाणधनुर्धरा ॥ अनंगमायु

धं स्मृत्वा च वसंतं रूपलक्षणा ॥ १९ ॥ पंचवादित्रनिर्घोषैः दैत्तैः तैः कामाग्निनाद

सु १७

श्चाभिन्न कस्मा विघ्नं करोम्यहं

॥ तं नाउवाच ॥ आदेशो ... ब्रूवीतु ॥ ८ ॥ शीघ्रं गच्छसि हे नंदेश मेना

ब्रवीत् ॥ ७ ॥ ... वचनम् ... ासौ तपते नृपः ॥ ९ ॥ सुकेतो नर श्रि

१५ मायावचनं श्रुत्वा ... खलेप्यां ... नमे हहि कर्तव्यो वास मात्मन ॥ १० ॥

ति समप्रिये ॥ अनंगमे ॥ चूह ... विग्रहः ॥ दिव्यं विमानसा ... ह

ध्रुवं च तपो शीघ्रं तपा कुरु ॥ ... ने केश्च घंटा चामरशो भितं ॥ अनेना

एवं वाक्यमिदं श्रुत्वा गाम ॥ ... वी कुलं ॥ १२ ॥ निर्गतास्त्र वक्षी चना

॥ एवं वाक्यमिदं ... ॥ २१ ॥ रत्न ... निर्घोषे भेरी वंशैस समाकुलैः ॥ १३ ॥

श्वार्के समप्रतं ॥ २१ ॥ रत्न ... अनेक

मांस सो नाद्य अनेक

कन्यासमाहृता ॥ नूर्धा ... ने

पासमे ॥ अनंगमेषल्लेर्विस्मीरोदमथूनोद्भवे ॥ १ ॥ द्वादशादित्यसंका
शे दिव्यालंकारभूषितं ॥ तायोः पीनापृथुविस्तीर्णजघनस्थले ॥ २ ॥ म
हाकुटिलकेशास्येदिव्या ॥ १५ ॥ तेषु ते ॥ अनोपमामहाकाम्येकामबाणौ
रलंकृते ॥ ३ ॥ उत्मत्तयौवनेवं पापमतेचविकुल्ले ॥ कामामृतविधौछ
देकामदृष्टिनिरीक्षणो ॥ ४ ॥ वैस्थितबंधतेरं ते लोचनजोमकारके ॥
ईप्सितेदिव्यवक्त्रेरामहान्नपानेच ॥ ५ ॥ एवंद्वाकेरासाप्रोक्तावा
कौरमतसंनवे ॥ ६ ॥ अपरोगराका आत्माधतसमाहता ॥ ६ ॥ त्रियो
र्जुनामहावीकीप्रीतिवाक्या ... ती ॥ सेपूर्सन्वंदवदना देवचन्द्रे

श्रु १४ व्यः कोरिविधैर्नलिप्यते ॥ ३८ ॥ कं शेर्वच्च: श्र...रिमावचनम...
...द्र श्रुकनाम्नो तु किंमंत्रंनत्रपर्छे ...ाम्यहं ॥ ३९ ॥ ब्रह्माद्या देवता स
र्वे ईश्वराद्या महेश्वराः ॥ रुद्राद्यागराः गंधर्वा अनंताद्याश्च पन्नगाः
॥ ४० ॥ नेसर्वे ज्ञानमायांति मां चद्रष्टा सुरेश्वरः ॥ कामेन विकु...
ता यशमायांति तेपिमे ॥ ४१ ॥ त्रैलोक्यं द्रावयाम्येष ...देवासुरमानु
षाः ॥ रंभाया स्तद्वचनं श्रुत्वारिष्टो ज्ञात्सुरेश्वरः ॥ ४२ ॥ सर्वं च तद्व
पताः स्फाशक्रो वचनमब्रवीत् ॥ ४३ ॥ इति श्री भारते पितापुत्रसं
वादे द्वितीयोध्यायः ॥ इंद्र उवाच ॥ गच्छ गच्छ सुभेरम्भेश्च अनंगस्य प्र

त्यजत् ॥ एवमुक्ते तु व्यासेन चैलोक्यं संस्मृतं तदा ॥ ३२ ॥ एतस्मिन्नंतरे तातो

महादुःखसुरेश्वरः ॥ समस्तस्वर्गलोके पूर्वं इन्द्रस्तु धीः शचीपतिः ॥ ३३ ॥ त

स्य के महामंत्रं इंद्र सुरगणैः सह ॥ अहो ध्या महाश्चैव व्यासपुत्रो महा

तपाः ॥ ३४ ॥ शुको नाम मुनिश्रेष्ठ स्तपस्तेपे सुदुः करं ॥ तस्य तपः

भावेन परं भेदं प्रयास्यामि ॥ ३५ ॥ ततः परं तु विघ्नानि तपसो विघ्

हेतवे ॥ इन्द्र वाक्यमिदं श्रुत्वा वाक्यानि नीः चिंतयत् ॥ ३६ ॥ नाविचि

त्येन वै तस्य शुकस्य च महात्मनः ॥ न... विघ्नं व्यासेन तेनाषि

तः ॥ ३७ ॥ वैरम्भावी च महामायास्तु कस्... ने ... ॥ तस्यैव पादेन तेनै

सु०१२

लासमागताः ॥२४॥ नानाविद्याधराः सिद्धा ... तपोधनाः । च...
निरुद्धं नं च व्यासं संबोधयं नि च ॥२... मा कुरु विप्रेंद्र विष्णु मा
या विमोहितः । ... नयो ... परायणाः ॥२६॥ वि
ष्णुमायापरित्यज्य निरीक्ष्य ... सनातनं ॥ ... भारत त्व ... व्यास ...
त्वा न्वेतु दर्शितं ॥२७॥ त्रैलोक्यं दर्शितं सर्वं मायामोहसमन्वितं ॥ ...
ष्णुमायात्मकं नित्यं संत्यक्त्वा तु तेन च ॥२७॥ मोहत्वं ... विप्रेंद्र ...
शोषात्यज्य सर्वतः ॥ त्वया चीर्णं व्रतं घोरं सर्वं त्वं मुनिपुंगव ॥२८॥ पारं प
र्यं क्रमेणैव तत्सुतेन तपः कृतं ॥ एवं ज्ञात्वा च विप्रेंद्र शोकं मोह परि

वत्सवृक्षात्पर्णनैवशाकपेते॥१८॥ पुनर्मयाविरुद्धेनेकदाचिन्नक्षतंपुर
॥त्वद्वियोगस्पृहेपुत्र जिश्नोहं शोकसागरे॥१९॥ मांपरित्यज्यहे पुत्रमागा
मिष्यकानने॥ पुत्रोवोक्तंवचेः पुत्र न तद्भारगाह्ये तन्वय॥२०॥ धिक्कुक
ष्टंदुःखमार्गेगायेनाहंदुःखकर्षितः एवंबहुविधदुःखकृत्वोव्या
सोकचिंतयन्॥२१॥ त्यक्त्वाशोकं महा... ःखं आत्मानंधारयेत्सुनः॥
॥बलात्कारिरांशोक आगच्छेतिपुनःपुनः॥२२॥ पुत्रशोकेनसंतप्तो व्या
सोरुदतिनित्यशः॥ विष्णुमायाविमो... पुत्र... वस्...समावृतः॥२३॥
मूर्छाधिगतोदेहस्तु... ...तेह द्यालोकपा

गुह्यांतरंयः पुरुषोनसेव्यतेमतांतरंतस्यनरस्यजीवितं ॥५९॥ श्रीसु
कउवाच ॥ योगांतरंचैवनिदामयांतरं श्रनंतसौरव्यातनिसकुलांतर
॥ नेयांतरंयः पुरुषोनसेव्यतेमतातरंतस्यनरस्यजीवितं ॥६०॥ श्रमेध्य
पूर्णेस्थिमिजालसंकुले ॥ सुभावदुर्गंधगृहेस्थिरं ॥ कलेवरेमूत्रपु
रीषभाजनेरमंतिमूढाविरमंतिपंडिताः ॥६१॥ रंभाउवाच ॥ वाजिव
रसालोहानांकाष्टपाषाणवाससां ॥ नारीपुरुषतोयानांअंतरं
वकुश्रंतरं ॥६२॥ श्रीसुकउवाच ॥ एनंपश्यसिसोबलासनिलं
कांधर्मीपहोलोलिनी ॥ नैनंपश्यसिसुन्दरीमुखंवाभुंफ कार

२० लालं कृत्वा ॥६३॥ लालामूत्रपुरीषैर्योनहन्यावद्धेशासंछादितं ॥
नारीनाम नरस्य मोहनलता स्वर्गस्यमार्गार्गलं ॥६४॥ ततो भा
वेषु श्रुत्वा नरवैरुत्पादमोदरं ॥ तत्र पङ्कपुन्महायोगी करक्षग
रचदनं ॥६५॥ इंडसी जननी मेस्या त्वदासी त्रप्रजायते ॥ शुक वाक्य
मिदंश्रुत्वा रंभा विस्मयमागता ॥६६॥ अहो हि महदाश्चर्य्यं अश्रेष्ठो
मयोयं महामुनिः ॥ योगिनो परमो योगी यती नापरमो यतिः ॥६७
॥ त्वत्समो नास्ति विप्रेन्द्र त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ देवदानवगंधर्वा २०
सिद्धविद्याधरानराः ॥६८॥ येच मूलफलाहारा दीर्घपर्णाश्री

॥८॥ नि: ॥ऊर्द्ध्वपादा ह्यधोवक्त्रा वायुभक्षास्तपस्विनः ॥६८॥ योग
प्राप्ता हि देहस्थो स्वयमेव मुनिपुंगव ॥ स्तनु शरीरस्पर्शे नृतरो मम भैक
सम्पद्यते ॥७०॥ इति श्री महाभारते शुक संवादे तृतीयोध्या
॥ वैशंपायन उवाच ॥ शुकस्य वचनं श्रुत्वा रं भाश्चर्यमुपाग
॥ व्रीडिताऽधोमुखी सा तु नवद्वचनमब्रवीत् ॥१॥ त्वय्य पश्च
महात्मानस्तपोराज षियोपरे ॥ नित्यं मायकां ह्योनिनल न तेक
पारगा ॥२॥ त्वं पुनर्ज्ञानराशिस्त्वं शिवतत्वे तु यं गत: ॥ शिवज्ञान परो
वैनि नश्च वच: श्रोतव्यं मया ॥३॥ धन्यो व्यासस्तु विप्रर्षे यस्य पुत्रो न
नैवक

२०

लालंकृता ॥ ६३ ॥ लाला मूत्रपुरीषयो नहमेतावशेषासंमाहितां ॥
नारीनाम नरस्य मोहनलता स्वर्गस्य मार्गार्गला ॥ ६४ ॥ ततो भ्रा
वपुः श्रुत्वा नृपैरुत्पारमोदरं ॥ तत्र पङ्पुन्महायोगी कपूरस्वग
रखंदनं ॥ ६५ ॥ ईदृसी जननी मेस्यात्तदा सौत्रपुत्रजायते ॥ स्युकवाक्य
मिदं श्रुत्वा स्वांविस्मयमागाता ॥ ६६ ॥ अहो हि महदाश्चर्यं श्रितो
स्योयं महामुनिः ॥ योगिनो परमो योगी यतीनां परमो यतिः ॥ ६७
॥ त्वत्समो नास्ति विप्रेंद्र त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ देवदानवगंधर्वा
सिद्धविद्याधरानराः ॥ ६८ ॥ येच मूलफलाहाराश्चीर्णपर्णाशी

२०

॥८॥ निःश्वस्य ऊर्द्ध्वपादास्यो धावत्का वायुभक्षो तपस्विनः ॥ ६९ ॥ योग
प्राप्ताचैरहुदेहस्थे स्वमेव मुनिपुंगव ॥ स्वतु शरीरस्य संभूतशो मममेकं
समयुद्ध्यते ॥७०॥ इति श्री महाभारते रंभाशुक संवादे तृतीयोध्या
यः ॥ वैशंपायन उवाच ॥ शुकस्य वचनं श्रुत्वा रंभाश्चर्यमुपाग
ता ॥ व्रीडिताऽधोमुखी राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥१॥ त्वमेव पश्य
महात्मानस्तपोराजर्षयोपरे ॥ नित्यमाप्रकांशो नैनलनतेके
ता [illegible] ॥२॥ त्वं पुनर्ज्ञानराशिस्तु शिवतत्वे तयं गतः ॥ शिवज्ञानपरो
वोन्मत्तः नष्टावाक्यः श्रुतं मया ॥३॥ धन्यो व्यासस्तु विप्रर्षे यस्य पुत्रोस्ति
नैवकार

व

२० लाः ॥ ततस्तोन्न ... मास्ववं ... डराम्बशिरसा मुनीन् ॥४॥ नम
... षिपुत्राय ... निर्घा ... यच ॥ योगीश्वराय नमो नित्यं
... पा भगवताय च ॥५॥ अज्ञानु ज्ञानरूपाय पंडुते ... वचनं म
या ॥ तन्मेद्र मस्यि योगीड्ड योगिनो हि द्रमा परा ॥६॥ ... पयो
गपस्यहं विप्र निर्लै द्रमा निर्गुणासम ॥ वाक्यानेनानि सर्वा
म्यं मो नीता प्रलिप्यते ॥७॥ इंद्रस्य वचनादेः ... दागताहतवांतकं
॥ त्वत्प्रेबिनाविप्र दासीकर्मै करी ... ॥ ... ं यायावच ... त्वा २१
सिद्धविद्यात्मना ॥ रत्वाचा नपदा ... नपर ... तत्नामनार ... नी

॥८॥ निः श्वस्तनाचाश्रमानस्माश्रुकं ... ॥ विमानवरमारूढ
प्राप्ता चैरावतं स्थुतं ॥१०॥ गतहे देवरा... मुनिसत्तम ॥ मनुष्यकन्या
समयुक्तावसंते नानुदेशात्ते ॥११॥ विवादस्तत्र मेराजननूनं ऋषिपुत्रेणवै सह
॥ संश्लोके न मया... तो ते ननिरंतरा ॥१२॥ नवकार्यं नहि ... ते वपु
र्यमे यौवनं गते ॥ सर्वं मे विफलं कृत्वा ततो निर्गतसना... ॥१३॥ यदि
सत्यश्च मे स्वामीर विज्ञप्ति बुधार्य्यतां ॥ जीवितेन न च मे कार्यं प्राणत्यागं
करोम्यहं ॥१४॥ नहि भोगेन मे कार्य्यं स्वर्गे नैव कदाचन ॥ अनित्यं त्वत्त्वं
वोन्नितं पनजीवामि सुरेश्वरः ॥१५॥ इंद्रोवाच ॥ नकुर्यास्त्वं च संतापं वेदनं
नैव कारयेत् ॥ वान्निश्चितवचनं ज्ञोऽभ्यंतनपश्चात्किंच्यानिः श्वस्ताः ॥१६॥ यद्वदरय

२२ दुराराध्यं पच्च हूरेष्पवास्यितं ॥ तत्सर्वं प्रयत्नेन तपसैव विधमूवेत् ॥ नन्नवे
चैव कल्याणि मानभंगः कदाचनः ॥ २८ ॥ नच दोषो स्ति मे चैव सतापत्य
जश्शोभने ॥ भोगानूकुरुत्स्य कल्याणि ज्ञानि पालदिवं वरं ॥ २९ ॥ अत्पतन्नू
पसपन्नामम ब्रीति विवर्द्धनी ॥ एवमुक्ता तदा रंभा इद्धवचनमब्रवीत् ॥ ३० ॥
॥ त्वद्वाक्यैर्मधुरैर्देवि शिक्ताहि शीतवारिभिः ॥ एतास्मिन्नन्तरे व्यासो गतोभ
यःसुकाश्रम ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वा व्यासः स्वकं पुत्र सुकं परम धार्मिकः ॥ वज्रासन
समारूढा नासानिह तलोचन ॥ ३२ ॥ अगाधे तु महामार्गे निश्चलाधारणा
स्थिता ॥ व्रतमेरव्रलयायुक्को योगध्यान ॥ ... ॥ ३४ ॥ व्यास उवाच ॥ प्रव्रते २२
उः कारा वत्स दुर्धरा ... पुत्रक ॥ शीतास्य ... पासाञ्च मित्रासन कु

नोमनं ॥२५ मशकंरःशाप्सर्वांष्ठरोगान्देहाच्चसंभवान् ॥ विषमानिचकिं
वत्सकथंत्वंतुतरिष्यसि ॥२६॥ श्रीशुकउवाच ॥ सर्वेषांलिंगिनांधर्म्मो
महांतांनियमःश्रमः ॥ त्वंनजानासिकिंतान्नकथंत्ते तत्ररोचते ॥२७॥ व्या
सउवाच ॥ धर्म्मोमाताप्रिताधर्म्मोबंधुधर्म्मोमहामुने ॥ धर्म्मपुत्रसदाचिं
त्यंज्ञानचिंतोविसर्ज्जयः ॥२८॥ श्रीशुकउवाच ॥ पश्चाश्रमस्यमाहात्म्यंप्र
त्यक्षंनहिदृश्यते ॥ मन्म नःकुरुतेश्रेयःकुरुतेजगतःप्रियं ॥२९॥ व्या
सउवाच ॥ गृहाश्रमपरोधर्म्मेदुर्धरंपाथिवेरपि ॥ पालयंतिनराःशूराःन
पापाधर्म्मदूषकः ॥३०॥ यथामातरमाश्रित्यसर्वेजीवंतिजंतवः ॥ तथागृ
हस्थमाश्रित्यसर्वेजीवंतितापसाः ॥३१॥ यथाचनिम्नगाःसर्वाःसमुद्रेया

पु२३ तिष्ठंतांस्थितिं ॥ यथाश्रमिराः सर्वेश्रमाश्रयंतिगृहाश्रमं ॥ ३२ ॥ विद्यार्थिनोगृ
तश्चराजापृथ्वीपतिस्तथा ॥ आश्रिताश्रीजीवंतितस्माश्रेष्ठोगृहा
श्रमः ॥ ३३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ स्वामिनोह्युपकारायभृत्यकुर्वीतनित्यशः
स्वामिनोयत्प्रधानत्वंभृत्यानांनोपपद्यते ॥ ३३ ॥ मेरुसर्षपयोर्यद्वत्सू
र्यखद्योतयोरिव ॥ यद्वदंतरमेतेषांतद्भिक्षुगृहस्थयोः ॥ ३४ ॥ यज्ञस्रुजन्
वेदान्ताश्रुतिग्राहीब्राह्मणः किंतत्रदानमात्रेणतदाश्रम्योभविष्यति ॥
॥ ३५ ॥ कपित्थबिल्वचमूलादिन्युपजीवंतितापसाः ॥ वर्णाश्रमाज्ञानतेषां २३
शुभबोधनादंगदादयः ॥ ३६ ॥ काश्यपाषाणपंकेभ्यः संभूतानांयथा

कर्मं॥ अग्निकांचनपद्मानां सयोनेस्त्वविशिष्यता॥३७॥व्यासउवाच॥
अपुत्रस्यगतिर्नास्ति स्वर्गेनैवचनैवच॥ अपत्योत्पादनं कृ. त्वापश्चात्स्व
र्गंगमिष्यति॥ श्रीसुकउवाच॥ मृगीगोधीशिखीनागी भवंति बहुपु
त्रकाः॥ तासांतु प्रथमः स्वर्गपश्चाल्लोकोगमिष्यति॥३८॥स्वानुसू
करमत्स्यानां हरपते बहुपुत्रकाः॥ तेषांतु प्रथमः स्वर्गपश्चात्स्वर्गंग
मिष्यति॥॥ आशास्यते गरहारं भोडुः स्वसंसारबंधनात्॥ वाह्येवत्स
रतांमृ.० निर्घृणाः श्वगहाश्रमः॥४०॥सुचिरापितचरित्वानास्तिका
मेषुतृप्तिः। सुचिरैपिठभिल्वाद्यधवैविप्रयोगः॥ सुचिरमपिपाहिपुत्रंपाति

मा१

पु.४ नाशेशरीरं॥सुचिरमपिहिचिंतयेधर्ममेकःसहाय॥४१॥सूर्यस्येवगता
रहरहःसंक्षीयतेजीवितंव्यापारैःबहुकर्मभारगुरुभिःकालोनविं
ज्ञायते॥४२॥दृष्ट्वाशोकजराविंयोगमरणंत्रासश्चनोत्पद्यते॥पीत्वा
मोहमयीप्रमादमदिराउन्मत्तभूतंयगत्॥४३॥अर्थाःपादरजःसमा
गिरिनदीवेगोपमंयौवनं॥मानुष्यंजलबिंदुलोलचपलंफेनोपमं
जीवितं॥४४॥धर्मंजोनकरोतिनिश्चलमतिःस्वर्गार्गलोद्घाटनं॥पश्चा
तापहतोजरापरिगतःशोकाग्निनादह्यते॥४५॥शरीरेरोगवदुःखे २८
नमन्यसेनप्रपीडितं॥अज्ञानेनहतालोकाकालेनचवशीकृताः॥

॥४६॥ संगेष्वनहु त्रिनित्यं नरायांत्यधमांगतिं॥ मानुत्त्मक्रुवंप्राप्यत
द्धिलासमतोपरं॥४७॥ ज्ञानंदृष्टाविलोक्यादितुष्टकम्माणिसंत्यजेत्
॥ नकरोत्यात्मनः श्रेयः पश्चात्तापेनतप्यते॥४८॥ अनेकजन्मासर्वि
मुक्तरित्वामनुत्त्वआयंतिसुदुर्लभंतन्नं। यस्तंसंरक्षतिमूढ चित्तत
स्यामृतंहस्तगतंपुनरुष्टं॥४९॥ मनुत्तत्वात्परिभ्रष्टोमग्नसंसारगर्त्ते
॥ दुःखितेनलभेजन्ममानुत्त्वंहि तदापुनः॥५०॥ अबुध्याचैवजन्मा
र्येजन्मजन्मनिसंभ्रमेत्॥ जन्मशतैस्तु विद्वांसोमुच्यतेएकजन्मना॥
॥५१॥ अग्निहोत्रीभवेत्पूत पंचयज्ञरतः सदा। रितुकालाभिगामी

शु २५ चरणानंप्राप्स्यासिशाश्वतं ॥५२॥ श्रीशुकउवाच ॥ अग्निहोत्रंपुनःश्रीम
कथंसंसारबंधनं ॥ अश्वमेधशतमग्निहोत्रंचतस्मादाने नैकारणं
॥५३॥ अग्निहोत्राणिवेदाश्च राजसानां गृहेगृहे ॥ ब्रह्मविद्या
समैत्रीचराजसानां नविद्यते ॥५४॥ पापंकृत्वापशुंहत्वाकृत्वा
च४ त्वारुधिरार्द्दमं ॥ यद्येवंगम्यतेस्वर्गं नरकं केनगम्यते ॥५५॥
पवित्र३ सत्यंयूपंतपोह्यग्निप्राणाःसमिधएवच ॥ अहिंसामाहुतिं
दद्याएषयज्ञःसनातनः ॥५६॥ ॥ व्यासउवाच ॥ मनोरथयदाते २५
वैत्समयात्वंचिंतितोन्नवेत् ॥ आपापेरिवमेबुद्धि अग्रेमेभवि
जो॰ १

ष्यति ॥ ५७ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ न कस्यचिदहं पुत्रो जातो वाहं न केनचित् ॥
॥ एकस्त्वद्य पुरहं जातो मया जाता सह स्वदेहः ॥ ५८ ॥ अहमेको न मे कश्चि
न्न वाहं न पिता मम ॥ तेन पश्यामि यस्याहं न तथास्य प्रियो मम ॥ ५९ ॥
रमो मम पिता स तं धृतिः माता क्षमुनि सखा ॥ व्यवसायश्च सोदरा ताइत्ये
ते मम बांधवाः ॥ ६० ॥ इन्द्रियाणां वलत्वेन स्त्रीणां चैव नु लालसा तु
॥ स्तनु कालेवयं जाया सत्र किं न वत कृतं ॥ ६१ ॥ जनेन जनितः पुत्रो जनं ज
नयते सुतं ॥ जनश्चैव च स्निग्धात्मा नंश्च च मा नं जन्मेन च ॥ ६२ ॥ व्यास उवाच
॥ अनुमेव जनश्रेष्ठं संततिं काम भोगम् ॥ जन्मसह स्वैः पुनरपि दहन्तो

जे॰

भु२६ केसमागमः॥४३॥ तपोवनेषु जातास्तत्रैव निधनं गताः॥ तेषां नात्य
सौधर्मो कामभोगानजायते॥ श्रीशुकउवाच॥ अनेकानि सहस्राणि
णि कुमारब्रह्मचारिणां॥ दिवं गतानि ह्यासन् निग्रहः ह्याकुलसंततिः॥
॥६५॥ कुमारस्याब्रह्मचर्यं ये चरंति चादिने दिने॥ तेषां स्वर्गे भुवनस्थानं
स्तथीराणामूर्ध्वरेतसां॥६६॥ नैव पुत्रमुखात्स्वर्गो न च प्रमादान्न विक्रमात्
॥ धर्मेण लभ्यते स्वर्गस्तेनैव परमां गतिः॥६७॥ यदि पुत्रमुखं दृष्ट्वा स्व
र्गलोके गतिर्भवेत् तदा मे पुत्रपौत्रेभ्यः सागरं गतः॥६८॥ य
दि यदा पुनः पक्षी वसंते चैकपादपे॥ पुनः संस्थानमिच्छंति तद्वत्तस्य २६

मागमः ॥६९॥ एकप्रपन्नानांसर्वेषांषांचैवगामिनां ॥ यद्येकस्त्वरितोवेत्ति
तत्रकापरिदेवना ॥७०॥ एकंवृक्षंसमाश्रित्यविमेत्यापक्षिकोयथा ॥ पुनर्वि
प्रास्पर्षछेत्यतद्वद्भूतसमागमः ॥७१॥ यौवनंजरयाग्रस्तंशरीरंव्याधिपीडि
तं ॥ मृत्सुराकांक्षतेलोकोकाजक्षाकोनिरूपद्रवा ॥७२॥ मनोरथंपरस्यान्नूतं
पुत्रोमिंद्रियमागतं ॥ भ्रामितंचजगत्सर्वंतदाजाभूतिनाग्रति ॥७३॥ जा
यमानंत्वचालीडंयोनिद्वारंपुनःपुनः ॥ त्वंन्नना नास्तिकिं नानयन्मांमोह
यसेपुनः ॥७४॥ भारतंचत्वयादृष्टं स्वर्वमेवस्वनोगतं ॥ त्रैलोक्यदर्शीभूत
स्त्वंमूढः किंपरितप्यसे ॥७५॥ अनित्यंप्रियसंवासोप्रतित्यपड[illegible]नंचयेः

२७ अनित्यंजीवितंलोकेतस्मात्जागृतजाग्रतः॥२६॥गीतासारेपुराह्येवंयथा
जातोविपद्यते॥विपन्नस्यपुनर्जन्मदेहेदेहेचदेहिनां॥२७॥हत्वामुष्टित्रिंश
काङ्क्षांमुखानारवडनंकृतं॥यत्वयाकारितोऽशास्त्रेगीतार्थोनोविधारितः
॥२७॥येनसंवत्सरोहृष्टःसकामक्षुस्तोविनः॥ननुसर्वमिदंह्येवंपुनरावर्त्त
नेयगात्॥७८॥नपरिहरतिमृत्युःपंडितंश्रोत्रियंवाधनकनकसमृद्धंवा
ऽकीर्यंनेपंवा॥तपसिनियमयुक्तंसुस्थितंदुस्थितंवावनगतइवचांकि
र्जनक्रीकितान॥८०॥निद्राछत्रेनजगतीहशरीरस्नानमात्मेछयानिशि २७
वसंदिपरानकुर्यात॥८१॥कालस्सुरासुरमुनीश्वरदुर्न्निवार॥एवंविचिं

तयकिंमेनिरसिद्धकस्यै: ॥८२॥ उत्क्रोस्पायवोधव्यं किमद्यसुकृतं कृतं ॥ आयुषखंडनमादाय विप्रस्तंभजा तमसौ ॥८३॥ खंडनीपीषुरागी चुल्ही उदकुंभीप्रमार्जनी ॥ पंचसूनीगृहस्थस्य तस्मात्स्वर्गनिगछति ॥८४॥ एकस्यजन्मनः स्वार्थमूढाः कुर्वंतिपापिनः ॥ नानाविदुःखंजनयांतिजन्मसहस्राणिनेकानि ॥८५॥ व्यासउवाच ॥ नरामपतेश्चैतपुत्रदुःप्रत्पतदुःसहं ॥ दंशमत्सकसर्पेभ्यो वृश्चिकेभ्योमहद्भयं ॥८६॥ नानाविधाः शिवाः क्रूरा पिशाचाघोरदर्शनः ॥ राक्षसाकीर्णवसुधा किंवनेनकरिष्यसि ॥८७॥ श्रीशुकउवाच ॥ रणोवनेशत्रुजलाग्निमध्येमहार्णवेपर्वतमस्त

सु०२८ केवा॥ सुप्तं प्रमत्तं विषमस्थितं वा रक्षंति पुण्यानि कृतानि॥८८॥ कः के
नरक्षते जंतु केन वा हन्यते नरः॥ नरक्षति ह्यात्मानं सम्यक् साधु जया
जनः॥८९॥ अभयं सर्वभूतानां दत्वा चरति यो नरः॥ तस्यापि सर्वभूतेभ्यो
नभयं विद्यते क्वचित्॥९०॥ व्यासउवाच॥ वृद्धं च मातरं वृद्धं पितरं च त
पोधनं॥ एतन्मयः परोधर्म्मः किं वनेन करिष्यसि॥९१॥ श्रीशुकउवाच
कस्य माता पिता कस्य कस्यापि च पितामहः॥ एकाकी विचरिष्यामि न
त्यक्त्वा सर्वमनित्यत॥९२॥ व्यासउवाच॥ शीतमुष्णं क्षुधा तीव्रं भूमिशय्या २८
या सुदारुणं॥ कं रक्षै वसुधाग्निं च किं वनेन करिष्यसि॥९३॥ श्रीशुक
उवाच॥ अनाग्निरनिकेतश्च निर्गोत्रचरणो मुनिः॥ यत्रतत्र समासीनः

न्तरांगं ॥ संध्यारागसमा वृद्धिः शरवेगे रागांचायुष ॥ ६ ॥ किं देहेन करिष्यामि देहे
नो भंगुरायुषः ॥ अध्रुवे रागद्वारी देरा मृत्युर्छद्दानुवर्त्तिनी ॥ ७ ॥ संयोगाश्चवियो
गाश्चप्रजायंते प्राणिनां ध्रुवं ॥ बुद्बुदाइवतोयेभ्यो भवंति न भवंतिच ॥ ८ ॥ ॥
श्मशानेविनिवर्त्तंते सुहृत्स्वजनबांधवाः ॥ येन ते सह गंतव्यं तत्कर्म्म सुहृ
त्कुरु ॥ गृहाद्दर्थानिवर्त्तंते श्मशानाद्विबांधवाः ॥ शरीरदाहमादाय पुण्य
पापसमं व्रजेत् ॥ १० ॥ मृतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्ठसमं क्षितौ ॥ विमुखा बां
धवायांति धर्म्मस्तिष्ठति केवल ॥ ११ ॥ अहान्यस्तं खंडपुरप्रसुप्तान् नरदुर्ल
भाः ॥ कः समर्थः स बोधाय ज्ञानं भेरीशतैरपि ॥ १२ ॥ ज्ञानप्रसाद मानूर्णाये

३० स्वंति विचक्षणाः ॥ ते वै सुप्ताहि जाग्रंति [illegible] मिमदारतिः ॥ २३ ॥ एकस्तं
भेनं नवद्वारं नराणां पंचाधिदैवतं ॥ पंचेंद्रीयं [illegible] जुस्त्वं प्रजाहं तत्र मे गृहं ॥
॥ २४ ॥ यस्मिन्नस्तेसुरो नाहि सुते नाहि वंधुवर्गा न शाप्यप्रयत्नस्य च तानर तिर्न्नभो
गाः ॥ यस्मिन्नेणरोपोप्रियश्राता निविहाय पुंसः ॥ प्राणाः स्वधर्म्मफलप्रस्थधा
नाः प्रयाति ॥ २५ ॥ जीवेश्वसममाक्षो न चेतनाधिाहितं पुरा । यत्मनोरक्ष
माराणांहि शीर्य्यते कालपर्ययात् ॥ २६ ॥ वाक्ये न चचरेद्धर्म्मं मनित्यं खलु
जीवितं ॥ फलानि भिवपक्वानो पतनं शाश्वतं महत् ॥ २७ ॥ नाधीतं प्रथ ३०
मे विद्या द्वितीये नार्ज्जितं धनं ॥ तृतीये नार्ज्जितो धर्म्म चतुर्थे किं करिष्यसि

॥१८॥ नापिता भ्रातरः पुत्रान् भार्यान् च बांधवाः ॥ इत्यादि मरणाद्वा तु क्लेव
लेशोकरोदनं ॥१९॥ जन्मव्याधिजरामृत्युः दुःखैरेतैश्च तु विधः ॥ कारणं ना
स्ति लोकेस्मिन् नराणां पापकर्म्मणा ॥२०॥ मांगल्यैः कौतुकैर्योगैर्मंत्र
विद्यादिकौषधैः ॥ नष्टः को मरणात्त्रातु सेंद्रा देवगणैरपि ॥२१॥ पृथ्यकर्म्म
विपाक्येन कोशांतः सर्वदेहिनां ॥ कः कस्य स्वजनो लोके कोवा कस्य प्र
योजनं ॥२२॥ इदमेकं करिष्यामि तत्र एवं न विष्यति ॥ संकल्प ह्रियते यो
सौ नंतमृत्युरपेक्षते ॥२३॥ अहो तान्येवकर्म्माणि राजभिः सगरादिभिः
॥ एतानि चैव कर्म्माणि एते च प्रलयं गताः ॥२४॥ उत्थायोत्थाय बोधव्यं

मु ३१ मत्स्वर्णयमुपास्थितं ॥ मरणं व्याधिशोकानां मा विघ्नं न पतिष्यसि ॥२५॥ आ
सन्नो मृत्युरायाति आयुर्याति दिने दिने ॥ पंप्पास्ते निजमानः स्यादूरस्थे
व दिने दिने ॥२६॥ यदि तरुरगाजरामरणं न भवेद्यदि इष्टवियोगभयं न भ
वेतु यदि सर्वमनित्यमिदं न भवेत् इह जन्मनि कस्य न रतिर्न भवेत् ॥
॥२७॥ अग्निकुंडसमा नारी घृतकुंभसमो नरः ॥ ये रक्तास्ते च लीयंते वि
रक्तास्ते दिवं गताः ॥२८॥ ये चामत्यकर्म[illegible] वर्ध्यंते च सकल्मषाः ॥ त
स्मान्नारीचसंसर्गं इति रितः परिवर्जयेत् [illegible] ॥ [illegible] उषितं दृष्ट्वा सागरं ३१
चापि शोषयेत् ॥ विमुक्ता सर्वपापेभ्यो [illegible] परमां गतिं ॥२९॥ मातरक्षा

इतिप्राहुः त्वेत्तमित्याहुर्वै पिता ॥ मूनश्चाचार्यमित्याहुः सागरं नूदरंत
या ॥ ३१ ॥ कर्मेन्द्रियोश्च त्रियोज्ञेयोज्ञेयोपंचेंद्रीषु प्रज्ञापालिः ॥ पादौ प्रव्रा
जिनौ ज्ञेयो द्वौहस्तौ परिचारिकौ ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारते पितापुत्र
संवादेचतुर्थोध्यायः ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ पुत्रस्यनिश्चयं ज्ञात्वा
कृष्णद्वैपायनोमुनिः ॥ आहूयमेनकाशीघ्रं स्वर्गाचैववनाश्रिता ॥ १ ॥
लावण्यासुकुमारांगी केयूरैश्चविभूषिते ॥ आजगामममुद्देनेन मेन
काकामरूपिणी ॥ २ ॥ नृत्यमानासगंधर्वागायत्री ध्वनिमुत्तमे ॥ वाक्यैः
नानाविधैर्दिव्यैर्मोहितीश्चषिपुत्रकान् ॥ ३ ॥ मेनकाउवाच ॥ नीलो

शु २२ तालदलरूपामंमत्तमातंगगामिनीं । सुभगांमृदुवाणीं चरमकांतांमनृ
नोरमां ॥ ४ ॥ श्रीसुकउवाच ॥ लालामूत्रपुरीषेणाप्रतिगंधेनदूषित
॥ रङ्गशीरमतेनारीमूढः कामवशागतः । ५ ॥ मेनकाउवाच ॥ रंभोमादि
त्यसिकाशापीनोन्नतपयोधरां ॥ रूपयौवनेसंपन्नांरमकांतंमनोर
मां ॥ ६ ॥ श्रीसुकउवाच ॥ यत्रजन्मरतिस्तत्रयेपीताः[illegible]मराहिताः ॥ पश्य
लोकस्यमूर्खत्वंवैरागंपनोपजाय ॥ ७ ॥ मेनकाउवाच ॥ चंदनागुरुमि
श्रेणकुंकुमेनतिलेपितां । सुकुमारांवरधरांरमकांतंमनोरमां ॥ ८ ॥
श्रीसुकउवाच ॥ प्रस्वेदमलसंदिग्धंश्रवंतीरितुश्रोणितां ॥ इड्सी ३१

रमते नारी कामेन मति विकला: ॥९॥ मेनकाउवाच ॥ मुक्ताहारविभूषा
द्याशब्दनूपुरसंयुता ॥ विंबोष्ठीपद्मपत्राक्षी रमकांतां मनोरमां ॥२०॥
श्रीशुकउवाच ॥ नजातुः काम कामानामुपभोगेन शाम्यति ॥ हविषाकृ
ष्णवर्त्मेव भूयएवविवर्द्धते ॥२१॥ संतोषामृततृप्तानां यत्सुखं शांति चेत
सां ॥ कुतस्तद्धनलुब्धानां इतश्चेतश्चधावति ॥२२॥ नाग्निस्तृप्यति काष्ठा
नां नापगानां महोदधिः ॥ नांतकः सर्वभूतानां न पुंसां वामलोचनां ॥२३॥
मनोहि हेतुः सर्वेषां इंद्रियाणां प्रवर्त्तते ॥ शुभाशुभस्यतस्यां तु तत्रकार्यं व्य
वस्थितं ॥२४॥ हरिणीपगमात्रेण चर्मणा शिथिलीकृतं ॥ दुर्गंधिनविरूपे

नष्टी

शु ३३ णब्रोणोनांधीहितेजगत ॥१५॥ जलौकेवास्त्वयः प्रोक्ताः ऋषराणाच्छादनाश
नैः निर्मिता सुनिता नित्यं पुरुषान्नमकुर्वति ॥१६॥ अथामुरवेकदद्धेशा
जघनानरचारिणा ॥ सर्व्वज्ञास्त्वाचिकत्सेनजगदेहनगाहिना ॥१७॥ ज
लौकारकमादतेकेवलंसातपास्विनी ॥ पुत्रास्त्रियोधनं चित्तंमासंवीर्य
वलंसुखं ॥१८॥ एवंनिर्भर्त्सितातेनव्यासपुत्रेणधीमता ॥ मेनकालज्ज
मानाचजगामस्वगृहंप्रति ॥१९॥ श्रीशुकउवाच ॥ त्यक्त्वासर्वाणिकार्याणि
मुनयोवेदपारगाः ॥ व्रजंतिचमहात्मेगातेचस्वर्गमनंतकं ॥२०॥ व्यासउ ३३
वाच ॥ देवाश्चर्षीपितृश्चैवसंतर्प्यमंत्रवारिणा ॥ तेषांनृपापरान्कृत्वाप

स्नात्स्वर्गगामिष्यति ॥२१॥ नानातीर्थोदकैः पुराणैः स्नापयित्वाकलेवरं ॥ स
र्वपापविनिर्मुक्तः पश्चात्स्वर्गगामिष्यति ॥२२॥ श्रीसुकउवाच ॥ इदंतीर्थ
मिदंतीर्थयेभ्रमंति तपोधनाः तेषांमस्मात्नवेत्तीर्थंतेषांतीर्थांनिरर्थकं
॥२३॥ अगाधविमलेशुद्धे सत्यतीर्थेत्तमाह्रदे ॥ स्नातव्यंमनसायुक्त्यास्ना
नंतत्परमंस्मुत्ते ॥२४॥ व्यासउवाच ॥ पवित्रांपावनादेवी गायत्रीवेदमात
रां ॥ जल्पस्याकल्मषंकृत्वापश्चात्स्वर्गगामिष्यसि ॥ श्रीसुकउवाच ॥ ध्यान
मेवपरंश्रेयः ध्यानमेवपरंतपः ॥ ध्यानमेवपरंतत्वंध्यानमेवपरांगतिः ॥
॥२६॥ ध्यानमेवपरंब्रह्मध्यानमेवपरोनिधिः ॥ ध्यानमेवपरंज्ञेयंध्यान

२४ मेवपरंपदं ॥२७॥ नहिध्यानेन सदृशं पावनं परमं स्मृतं ॥ तस्माद्ध्यानं च कर्त्त
व्यं मुनिभिः पारदर्शिभिः ॥२८॥ व्यासउवाच ॥ पक्षमासोपवासानि वेदो
क्तेविधिमार्गिच ॥ कृच्छ्रं चांद्रायणं कृत्वा पश्चात्स्वर्गगामिष्यति ॥२९॥ श्री
शुकउवाच ॥ नास्ति सत्यात्परो लाभो नास्ति सत्यात्परं सुखं ॥ अहिंसाया
स्तपो नास्ति अमृतत्वाय कल्पते ॥३०॥ व्यासउवाच ॥ मनुष्याचार विविधा
न्भोगान् श्रेष्ठादानं च पुः कृत्वं ॥ तपो विधाय यत्सत्यं पश्चात्स्वर्गगामिष्य
ति ॥३२॥ श्रीशुकउवाच ॥ संति ज्ञाकान्यनेकानि सरितो विमलोदकाः २४
॥ एकाक्षरपरं ब्रह्म प्राणायाम परंतपः ॥३३॥ निवारिता निजत्वेन चक्षु

श्रोत्रिमनासिच ॥ स्नेहस्यालं वृनंयत्रन तृप्तिस्तत्र जायते ॥ ३४ ॥ ब्राह्मणो ग
ग्नि र्यमोराजासमुद्रोप्युदरंगृहं ॥ समैतानि न तृप्येति पूर्यमाणानि नि
त्यशः ॥ ३५ ॥ अनायतेन मना विप्रो गुणवानपि सीदते । वैश्यो नरोपि लोह
स्थः कारकैरपि हन्यते ॥ ३६ ॥ का गति विद्यया चात्र का गतिर्याति कर्म्मणा
॥ एतो हो ज्ञातु मिच्छामि मद्रा वंज्ञातुमर्हसि ॥ ३७ ॥ व्यासउवाच ॥ कर्म्म
णा वाध्यते जंतु विद्यया च विमुच्यते ॥ तस्मात्कर्म्म न कुर्वंति इच्छाया पर
दर्शिनः ॥ ३८ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ हितं नात्वया कार्यं प्रोक्तं यथार्थमेव गुरो
ऽमर ॥ तत्सर्वं च करिष्यामि यदि धर्म्मं मनिंदितं ॥ ३९ ॥ तस्मात्सुतान्यपोव्या

सु ३५ श्च भ्रातरः सुहृदस्तथा। एतैः स्नेहेन कर्त्तव्यो वियोगाश्च ध्रुवो यथा ॥४०॥
कामक्रोधमहाद्रोहलोभ एव महाबलः ॥ एते दोषा ह्यशरीरे सु दृढ्यपतेस
र्वदेहिनां ॥४१॥ विंदंति परमं धाम स्वल्पाहारपरा निद्रां ॥ योगिना बुद्धिसं
पन्ना स्थित्वा यांति परां गतिं ॥४२॥ छिद्यते च मया क्रोधः कामसंकल्प
वर्जनात् ॥ सत्वशीलगुणानंते लोभ मोहादिकं त्यजेत् ॥४३॥ अस्पा
स्थं नेत्रस्नायुवंधमांसशोणितकर्दमं ॥ चर्म्मावनधं दुर्गंधि परं सर्वं मूत्रपु
रीषयोः ॥४४॥ जराव्याधिसमायुक्ते शोकस्यास्पदं यने महत् ॥ रजस्वलं ३
ममेव धर्षं भूता वासा नि मत्यजेत् ॥४५॥ पिंगलः कुररः सर्पसारंगः प्रेक्ष १

तोवने ॥ इषुकारः कुमारीचषडे ते गुरु वोमम ॥ ४६ ॥ आसावल्लवती
दूषाइ शोकमोहप्रदायिनी ॥ आड्या निराइीतं हत्वा सुखं स्वपितपि
गला ॥ ४७ ॥ सामिषं कुररं दृष्ट्वा वध्यमानं निरामखैः आमिषस्य परि
त्यागीत् कुररः सुखमेधते ॥ ४८ ॥ गृहारंभो हि दुःखाय सुखाय च कद
चनः ॥ सर्पपरिहृते वेश्म प्रविश्य सुखमेधते ॥ ४९ ॥ सुखं जीवंति मुन
यो निष्कुषी हृतिमाश्रिताः ॥ अड्डोहाने वन्हृता नासारं गरुडं तिष्ठप
दाः ॥ ५० ॥ इषुकारः इषुगृह्य ऋषो संगतमानसः ॥ राज्ञा नैव यानोचि
तड नेनातरात्मना ॥ ५१ ॥ बहूनां कलहोन्नित्यं द्वाभ्यां संघर्षरा तपा

श्रु २६ एकाकी विचरिष्यामि कुमारीकंकणं यथा ॥ ५२ ॥ यथा वारि चरः पद्मी लि-
प्यते नैव वारिणा ॥ एवमेव कृत प्रज्ञान दोषैर्लिप्यते पुनः ॥ ५३ ॥ सर्वरात्रेप
रात्रे च नुजानः सृत ते बुधः ॥ लब्धाहारो विशुद्धात्मा पड्पत्या त्मनमात्म-
स४ नः ॥ ५४ ॥ त्यज धर्म्ममधर्म्मं च उभे सत्यानृते त्यज ॥ त्यज विश्वं चहृतं कर्म्म
येन त्यजसि तत्त्यज ॥ ५५ ॥ पड्प पड्पेति पड्पेति पड्पतं न पड्प पड्पति ॥ हृ- इंदत्या
त्रेमुशरोकृत द्यां मुक्ति स्त्रीभिर्मुक्ति श्रेह्याभि। स्त्रीभिरे वच ॥ ५६ ॥ चतुर्ल दारा लक्षंतु मनुचित्र
मनुवसिचि चैतु क्कार विवर्जितं ॥ तपसो पि निषत्सत्यं सत्यस्यापि महद्धता ॥ ५७ ॥
तबुद्धिस्त्रीरत यमस्योन नवेत्रास मुक्तिर्भवति सान्तरां ॥ ज्ञानेन केन चिद्विप्र मुक्तिमा-
कोरतोर र्गोहि लभ्यते ॥ ५८ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ एतत् शुक्रा वचनं विस्रामेतपोध-

612